

YILMAZ, Salih (2014). “Türk Mitolojisinde Bilgelik Kavramı”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.233-251 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Salih YILMAZ*

TÜRK MİTOLOJİSİNDE BİLGELİK KAVRAMI

Giriş

Mitoloji Nedir ve Türklerde Mitoloji Anlayışı

Türk mitolojisinde bilgelik kavramını anlatmadan önce mitolojinin ne olduğunu bilmek zaruridir. Mitolojinin kelime anlamı Yunanca mit kelimesinden türemiştir. Efsanevi olaylar ve kahramanların gerçeklik payı taşımayacak biçimde anlatılması mitoloji olarak tanımlanmıştır.²⁴³ Bir nevi mitoloji düşsel öğelerin öyküleme unsuruyla dile getirilmesiyle oluşmuştur. Mitolojinin birçok tanımı olmasına rağmen tarihsel açıdan incelendiğinde; millî ve geleneksel kültürün kaynağı olarak tarihi en eski kalıntılar olarak tanımlanabilir.²⁴⁴ Belli bir kavme ait efsaneleri inceleyen bilim dalı olarak da açıklanmaktadır. Fakat günümüzde dünyada her mitolojinin toplumların ortak kültürel değerleri sonucu oluştuğuna dair görüşler ağırlık kazanmıştır. Yeni tanıma göre mitoloji, yalnızca bir kavme veya millete ait efsane, masal ve mitik anlatımlar değil, dünyadaki bütün efsane, masal ve inanışları ele alarak inceleyen, araştıran, derleyen ve çözümleyen bir bilim olarak kabul edilmektedir.²⁴⁵ Avrupalı âlimlerin bazı tanımlarına göre tarihte yaşamış kişiler ve hakanlar mitolojinin dışında bırakılmalıdır. Fakat tarihi şahsiyetlerin yer aldığı destanlarda mitolojik efsanelerin konu edinildiğini unutmamak gerekir.²⁴⁶ Bazı âlimler mitolojiyi tabiattaki

* Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,

²⁴³ G. S. Kirk, *Myth: Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures*, Cambridge, 1974, s. 8.

²⁴⁴ Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Samsun, 1998, s. 26.

²⁴⁵ Rudolf Bultmann, “New Testament and Mythology”, *Kerygma and Myth: Theological Debate*, (ed. R. Bultmann), New York, 1961, s. 10.

²⁴⁶ Türkçe Sözlükte Destanın tanımına göre kahramanlık şiirleri şeklinde de açıklanmaktadır. Burada da mitoloji ile bağlantısını göz ardı etmemek lazımdır. Bkz. *Türkçe Sözlük*, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 363.

varlık ve olaylara kişilik verilmesi yolu ile anlatılması olarak açıklamaktadırlar. Mitolojide tarih yoktur. Kahramanlar kutsaldır ve yarı tanrı biçiminde anlatılır.

Mitoloji, tarihsel-kültürel geleneğe ait olan mit metinlerinin toplamından ibarettir. Milli edebiyatın ve tarihin içeriği mitolojiyle bağlantılıdır. Ayrıca semavi dinlerin başlangıç noktası da mitoloji ile alakalıdır.²⁴⁷ İnsanlık tarihinde yazının keşfiyle birlikte toplum; yazıyı bilen toplumlar ve bilmeyenler olarak iki kısımda incelenmeye başlanmıştır. Mitolojik öğeler de yazılı kültürün içinde kendine yer edinerek günümüze değin yaşamaya devam etmiştir. Tarihin ve milli kültürün içerisinde başlangıç noktasını teşkil eden mitoloji, halk kültürü ve yaşantısıyla da sistemli bir bağ kurmuştur. Halk kültürü içerisinde yer alan hikâyeler, folklor, bilmeceler, efsaneler vd. türlerin kaynağı mitolojidir. Halk kültürüyle sıkı bağları olan mitoloji, milli karakterin oluşumunda önemli bir rol üstlenmektedir. Milli kültüre etki eden mitolojinin dil ile de bağlarının olması muhakkaktır. Mitolojik anlayışa göre milliliği belirleyen en önemli etkenlerden birisi dildir. Her milletin kendine has milli motiflerinin olduğu düşünüldüğünde dil ve kültürün bu motiflerin en önemli unsurları olduğu söylenebilir. Bu dil ve kültürün içerisinde kendisine önemli bir yer edinen mitolojik öğeler, aynı etnik-kültürel geleneğin taşıyıcısı olan insanların düşünce ve davranış kalıplarında kendini gösterir. Mitolojinin milli kültürün kaynağı olduğunu düşünen bilim insanlarının ortak görüşüne göre bilimsel, dinsel ve felsefi düşüncenin temelinde de mitoloji vardır.²⁴⁸ Zaten kültürel geleneğin olmadığı, efsane ve rivayetlerin halk dilinde yer etmediği bir milletin varlığından da şüphe etmek gerekir.

Türk mitolojisi, Türk tarihinde efsaneler ve destanlar aracılığıyla karşımıza çıkmaktadır. Türk mitolojisinde var olan kahramanlara efsanevi ve destansı özellikler yüklenerek olaylar oluşturulmuştur. Türkler çok eski çağlardan itibaren mitolojiyle kaynaşmış ve mitolojik varlıkları hayatlarına adapte etmiş bir millettir. Türk tarihinde pek çok varlık mitolojik öğe olarak kullanılmıştır. Bunların başında kurt, geyik, kartal, dolu tanesi, ağaç vb. gelir. Türk mitolojisinin temelini Gök Tanrı oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da Türk mitolojisinin “Tanrıçılık” anlayışına bağlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Günümüzde bilim insanları bu anlayışı eski Türk

²⁴⁷ Bronislaw Malinowski, **İlkel Toplum**, (çev. H. Portakal), Ankara, 1988, s. 98.

²⁴⁸ Mircae Eliade, **The Forge and the Crucible**, Chicago, 1956, s. 32-33.

dini sistemi olarak tanımlamaktadırlar. İslamiyet öncesi Türk dini sistemi ile Türk mitolojisini birbirinden ayırmak imkânsızdır. Türk mitolojisi içerisinde sayısız hikâyeler, efsaneler, rivayetler yer edinmiştir. Bu unsurların araştırılmasına dair çalışmalar Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in yaptığı inceleme ve derlemeler dışında yok denecek kadar azdır. Prof. Abdülkadir İnan, Murat Uraz, Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu, Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu gibi mitologların çalışmaları da Türk mitolojisine dair bilgiler sunmaktadır. Fakat Türk mitolojisine dair bu çalışmalar böyle büyük, zengin, çeşitli ve eski bir geçmişe sahip millet için yeterli değildir. Türk mitolojisinin kaynakları Çin tarihi kayıtlarında bulunmaktadır. M.S. XIII. yüzyıla kadar gelen Türk efsaneleri için Çin kaynaklarından, bu yüzyıldan sonraki dönem için de İslam kaynaklarından yararlanmak mümkündür. Türk mitolojisi ve İslamiyet öncesi Türk tarihi ve kültürüne dair yapılacak araştırmalar bu milletin hem tarihini hem de kültürünü zenginleştirecektir. Türk mitolojisinin en önemli özelliği tarihi kişiliklerin mitolojik anlatılar çerçevesinde ortaya konmasıdır. Oğuz Kağan Destanı, Manas Destanı buna verilebilecek iyi örneklerdir. Türk mitolojisindeki anlatımları sadece edebiyat ve folklor alanları açısından inceleyecek olursak bu milletin tarih ile bağlarını da zayıflatmış oluruz. Her ne kadar mitolojide tarih olmadığı ile ilgili tanımlar yapılıyorsa da, Türk mitolojisindeki kahramanlar, tarihi kişiliklerdir.

Türklerde mitler zamanla halk hikâyelerine dönüşmüştür. Halk hikâyelerine dönüşürken de tarihi gerçekliklerden de örnekler sunar. Türk mitolojisinde önemli bir yer edinen “Atalar Kültü” buna en güzel örnek teşkil edebilir. Türklerde Atalar kültü, toplum içinde kudretli kişilerin öldükten sonra da ailelerini ve toplumlarını korumaya devam ettikleri inancına dayanmaktadır. Tarih bilincinin ve milli tarih geleneğinin mitolojik miras üzerine inşa edildiği Türklerde; Oğuz Kağan, Alp Er Tunga, Dede Korkut, Bozkurt vd. önemli kahramanlardır. Bu tarihi bilinç içerisinde kendine yer edinen şecerelerde de mitolojik unsurlar kullanılmıştır. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Türk mitolojisine dair şunları söylemektedir: “*Türk mitolojisi, Türk ailesi, Türk cemiyet düzeni ile Türk ahlâk ve adetlerinin bir aynası gibidir. Türk mitolojisi diğer dünya mitolojilerinde olduğu gibi, ölü fikir ve anlayışlardan meydana gelmemiştir. Türk mitolojisi bir hayat yoludur. Cemiyeti düzenleyen ve güden canlı düşüncelerin bir*

*toplamıdır.*²⁴⁹ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere Türkler arasında var olan ve 10.000 yıllık geçmişe sahip mitolojik öğeler günümüzde “Türk Dünyası” olarak adlandırılan yeni bir dünyanın oluşmasının temelidir. Türk Dünyasının kültürünü, dilini, edebiyatını, tarihini vd. anlayabilmek için Türk mitolojisinin de anlaşılması gerekmektedir. Anadolu coğrafyası Türk mitolojisinin aynı zamanda yoğrulduğu ve geliştiği bir coğrafyadır. Anadolu’da olgunlaşan bu mitoloji günümüzde Türk ahlak ve adetlerinin bir aynası gibidir.

A. Bilge ve Bilgelik Hakkında

Bilge kelimesi günlük dilde dünya ile uyumlu, kendi kendine yeterli, bilinçli yaşayan ve eylemlerini düşünerek yapan insan anlamında kullanılır. Akıllı ve bilgili insan deyimiyle de eşanlamlıdır. Bilge, doğru ve akla uygun karar verebilen bir kimsedir. Bilgelik ise, bilge kişinin özelliğidir. İnsanlar bilgi edinerek bilge olamaz; ancak bilgiyi iyi uygulayabilir ve hayata geçirebilirse bilgelik yoluna girebilirler. Bilge, kendine hâkim, erdemli, bildiğini başkaları için de faydalı biçimde kullanabilen kişiye denir. Bilge insan muhakeme etme ve yargılama gücünü iyi kullanandır. Bu sayede de öğrendiklerini kendi özü ile irtibatlandırarak karşılaşılan sorunları çabucak çözüme ulaştırır ve insanları feraha erdirir. Bu özellikleri ile bilge, bilginden farklıdır. Bilge ile bilgini birbirinden ayırmak için ise kendi dışındaki nesnelere, insanların ve olayların bilgisine sahip olana bilgin, kendini bilene de bilge denmiştir. Bilge her olaydan ders çıkarıp olayları kendi bilincini artıran araç olarak görürken, bilgin ise olaylara bazen olumsuz anlam yükleyebilmektedir. Bilge kişi faydalı bilgilerin peşinden giden kişidir. Bilge insanlara göre her şey insanın tekâmülü için vardır. Bilge kişi, kötü olaylardan ders alarak olayları kendini geliştirme fırsatına dönüştürür. Kendisine ve diğer insanlara faydalı olan bilgileri taşır. Öncelikle iyi bir insan olmanın yollarını arar. Bilgelik akla uygun davranmak, doğaya uygun davranmak, örnek insan olmaktır. Bilgelik terimi, tarih boyunca birçok anlamlarda kullanılmıştır. Felsefenin ilk adı da bilgelik'tir.²⁵⁰ Törebilim bu terimi tutkulara kapılmama anlamına çekmiştir. Bilgelik, bilginin niteliği olduğuna göre aynı zamanda ahlâklılığı ve örnek insanlığı da içerir. Tanrıbilimsel anlamda bilgelik, Tanrılık bir niteliktir ve Tanrı'ya

²⁴⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Birinci Cilt, 1000 Temel Eser, MEB Basımevi, İstanbul, 1971, s. VII.

²⁵⁰ Hüseyin Gazi Topdemir, “Felsefe Nedir? Bilgi Nedir?”, **Türk Kütüphaneciliği**, Sayı:23, 2009, s. 120.

özgüdür. Bilgelik tarihsel bir olgudur ve çağdaş bilginlik'le karıştırılmamalıdır. Bilge insan bilgiyi iyi, doğru ve güzele yönelik olarak hayat için kullanabilen kişidir. Bir toplumda bilge insanların sayısının artması, o toplumun her alanda gelişmesini sağlar. Türk tarihinde oldukça fazla bilge olarak niteleyebileceğimiz kişi vardır. Bu bilgeler Türk devletlerinin kuruluşunda etkin rol oynamışlardır. Türk medeniyetini eserleriyle çeşitlendirip, zenginleştirip güçlü kılmışlardır. Bu bilgeler fikirleri ve hayat tarzlarıyla birlik bağlarımızı ve sosyal dokumuzu örmüşler, bizi büyük bir coğrafyada millet yapmayı başarmışlardır. Hatta Kutadgu Bilig'te bilge kişiler hakanlarla bir utulmuştur. Bununla ilgili Kutadgu Bilig'te şunlar yazılıdır:

310. “Bilgi, kimya gibi, her şeyi toplar,
Akıl konağıdır, her şeyi saklar.”

288. “Akıl bir meş’ale, kara gecede,
Aydınlatır seni, ışık bilgide.”

265. “Dünyada iki tip, saygın insan var,
Bir bilgin, bir de Bey, sayar insanlar.”

203. “Bilgisiz benim, yok hiçbir sözüm,
Ey bilgin, kölenim, senindir özüm.”²⁵¹

B. Türk Mitolojisinde Bilgelik

Türk mitolojisinin, Türk Dünyasının temelini oluşturduğunu söylemiştik. Bu temele bağlı olarak da mitolojik anlamda konumuzu oluşturan “Bilgelik” kavramının açıklamasını yapma gereğini duymaktayız. Orta Asya'dan Balkanlara kadar uzanan büyük bir milletin hayat bulmasına öncülük eden düşüncenin ne olabileceğine dair birçok araştırma yapılmıştır. Bazı âlimler bu düşüncüyü “Cihan Hâkimiyeti” olarak tanımlamış, bir kısmı ise sadece “Bozkır Hayatı” olarak nitelendirmiştir.²⁵² Bilgelik anlayışı bir bakıma liderlik ruhuna sahip, uzmanlaşmış ve yol gösteren manasına denk gelmektedir. Türk mitolojisinde yer alan efsanelerde de bu oldukça yaygın bir anlayış olup, bilgelik kavramı insanlara yansıtılmıştır. Örneğin Ergenekon

²⁵¹ Yusuf Has Hacıp, **Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması**, (Uyarlayan: Fikri Silahdaroğlu), Kültür Bakanlığı, 1000 Temel Eser Dizisi/163, Ankara, 1996, s. 30-43

²⁵² Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Genişletilmiş 4. Baskı, TDAV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 572-573.

Destanında Türklerin demir dağı eritip yol bulmalarını sağlayan “usta demirci” yahut Oğuz Kağan Destanında Oğuz’un akıl hocası Uluğ Türk yol gösterici bilgilerdir.²⁵³ Bu insanlar dönemini vermiş oldukları öğütlerle aydınlatmışlardır.

Türklerin hayat felsefesinde Tanrı ve onun kut verdiği insanların düşünceleri önemlidir. Türk bilim geçmişinde halkın bu düşünceyi nasıl algıladığına dair sentezler yeterli biçimde yapılmamıştır. Türk düşünce sistemi içerisinde önemli bir yeri olan bilgelik ve bilgelere dair tanımlar yok denecek kadar azdır. Türk mitolojisine göre bilgeliği tanımlayacak olursak en basit anlamıyla bilginin yararlı kullanılmasıdır. Bilgelik (hikmet), bilgi edinme, idrak, görgü, sağduyu ve sezgisel anlayış ile birlikte bu hususiyetleri özümseyebilme ve uygulayabilme kapasitesidir.²⁵⁴ Bilginin, sağgörülü ve muhakemeli mantık ile tatbiki bilgelik seviyesidir. Türk mitolojisinde bilgi büyük bir güçtür. Bilgelik ise bu gücün kullanılması ve aktarılmasıdır. Bilgi, bilgelik için gerekli fakat yeterli bir unsur değildir. Türklerde bilgelik; doğru ve faydalı bilginin hayata dair öğeler için kullanılmasıyla ortaya çıkar. Bilgelikte sözlerden çok uygulamalar önemlidir.

Türklerde bilge kavramı; bilgi ve erdemin bir arada bulunduğu kişiyi ifade eder. Bilge olan kişi olayların sonuçlarıyla değil sebepleriyle de ilgilenmelidir. Bilge insan için bilinen yeterli değildir. Bilge insan bilinenden hareket ederek bilinmeyene ulaşmaya çalışır. Bilge kişi düşünme yetisini en çok kullanan ve buna bağlı olarak da sürekli öğrenmeye, farklı düşünceler için kendini şartlandırmaya çalışır. Bilmiş insandan farklı olarak aslında hiçbir şey bilmediği tezini ortaya sunarak bilgiye ne kadar aç, öğrenmeye ne kadar istekli olduğunu öne çıkarır. Türk mitolojisinde bilge, kimsenin bilmediğini bilen ve düşünen kişidir. Mitolojik öge olarak yer altı ve yerüstü her şeyin bilgisine sahiptir. Türklerde Şamanizm’in de temelini oluşturan Bilgelik kavramı bilgeden türemiştir. Yol gösterici, zengin bilgiye sahip manasına gelen bilgelik, mitolojide kahraman tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilge tipi; genellikle vezir veya danışman niteliğinde olup, hakana yol gösteren kişilerdir. Türkler bilgiye ve bilgelere verdikleri değeri atalar sözünde de günümüze kadar taşımayı bilmişlerdir. Buna dair örnek atalar sözü ise şöyledir:

²⁵³ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 632-633.

²⁵⁴ Reşit Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig I**, Metin, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 1979, s. 43.

- “Bilgi kuvvettir”
“Bilen ile bilmeyen bir olmaz”
“Bilgili adam güçlü olur”
“Bilen söylemez, söyleyen bilmez”
“Yol bilen kervana katılmaz”
“Arif olan anlar/anasım”
“Arife bir işaret yeter”
“Dilsiz de olsa kâmil bellidir”
“Bilerek yapan aldanmaz”
“At ölür eyeri kalır, insan ölür eseri kalır”
“Bilire danış, bildiğini işle”
“Kendin bil, başkasın da sor”
“İlim sahibini aziz eyle”
“İnsanın insanlığı irfanla, hayvanın hayvanlığı samanla beslenir”
“Öğren de, duvarın deliğine sok, bir gün gelir lazım olur”

Türk Mitolojisine Göre Bilgeler: Tanrı, Kişioğlu-Kağan, Bozkurt

Türk mitolojisine göre en büyük bilge “**Tanrı**”dır. Tanrı ile birlikte halk arasında bilgelik vasfı devletin başına kut olarak gelen “**insanoğlu-kağan**” ve zaman zaman halka yol gösteren “**bozkurt**” ile de anılır. Türklere göre Gök Tanrı’nın da üstünde bir yaratıcı vardır. Bu nedenle de göğe renkli bir sıfat vererek Gök Tanrı demişlerdir. Gök Tanrı’nın da üstünde olan tanrı, Kang-Tanrı yani Ulu-Yüce Tanrı olarak anılmıştır. Eski Türkçe’de “Tengri” şeklinde adlandırılan “gözle görünen gök” ve “Allah” anlamları ifade eden bu kavram, ilahî başlangıcı simgelemektedir. Eski Türk düşüncesinde Tanrı’nın ululuğunu anlatan Hunlarda “Çenli” şeklinde rastlanan Tanrı (Tengri) anlayışı, “Allah” anlamında “Dingir” şekliyle Sümerce’de²⁵⁵; “tüm gök ve onun sahibi” anlamında “Tayan” şekliyle Çince’de kullanılmıştır.²⁵⁶ Türk mitolojisinde Tanrı, “Kök Mengi Tengri” (Ebedî Gök Tann), “Tengri Teg Tengri (Göge benzeyen Tanrı)²⁵⁷,

²⁵⁵ Ahmet Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi**, 1-2. Bölümler, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1984, s. 45.

²⁵⁶ Ergun Candan, **Türklerin Kültür Kökenleri**, Sınır Ötesi Yay., İstanbul, 2004, s. 24.

²⁵⁷ Ethem Ruhi Fırlı, **Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevîlik ve Bektaşîlik**, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1994, s. 34-36.

"Tengri El (Ebedi El)", "Tengri Han" isimleriyle anılmaktadır.²⁵⁸ Türk mitolojik düşüncesinde sonsuzluk ve ölümsüzlük sadece Tanrı'ya mahsustur. Türklerde Tanrı, yaratılış itibariyle varlıklara asla benzetilemez. İslamiyeti kabul eden Türkler eski Tanrı adını yeni dinlerinin Tanrısı anlamında da çekinmeden kullanmışlardır. Tanrı, Allah demek değildir gibi iddialar doğru değildir. İslamiyetten sonra bile Türkler Allah yerine Tanrı, Acemler de Huda tabirini kullanmışlardır. Eski Türklerde yüce ve tek tanrı İslamiyet'teki Allah anlayışında olduğu gibi mücerret ve şekilsiz bir güçtür. Örneğin Altay Türkleri göğün katlarını çizerken Tanrı'nın şeklini çizememişlerdir. Türk Tanrı anlayışına göre manevî-ruhani gücün tek kaynağını Tanrı'dır. Doğadaki tüm varlıkların, hayvanların ve bitkilerin ruhları vardır. Eski Türklerde Tanrıya adanan törenler, boyun beyi veya lideri tarafından yönetilirdi. Çünkü kut verilen kişi ancak yönetici olabilirdi. Yaratılışın düzenini sağlayan Türk Tanrısı, Türk milletini yükseltmek için hakanlara "kut" göndermiştir.²⁵⁹ Türklerde Tanrı, düşünce ve davranışlarda insanlara bir serbestlik ve irade özgürlüğü vermiştir. Bunun en büyük nedeni ise insanın Tanrı'nın bilgeliğinden bir parça taşıyor olmasıdır.

Eski Türkler insanoğluna **kişioğlu** da demişlerdir. Kişioğlu, kâinatın üç önemli varlığından birisi sayılmıştır. Göktürk Yazıtlarında da belirtildiği gibi; yukarıda gök, aşağıda yer yaratıldığında, ikisi arasında da kişioğlu yaratılmıştır.²⁶⁰ Tanrı'nın yarattığı üç varlık yer, gök ve kişioğludur. İslamiyet'e göre Hz. Âdem, Tanrının yarattığı en değerli varlıktır. Altay yaratılış destanlarında insan ile Tanrı aynı dönemde yaşıyorlardı.²⁶¹ İnsan, Tanrıyı kıskanmış ve onunla rekabete girişmiştir. Fakat sonunda Tanrının üstünlüğünü kabul etmiş ve ondan af dilemiştir. Tanrı kişioğluna kut vererek onu yeryüzünde görevlendirmiştir.²⁶² Yeryüzünde görevli olan kişi Türkler tarafından han, kağan vb. unvanlarla anılmışlardır.

²⁵⁸ Ahmet Caferoğlu, a.g.e., s. 7-8, 47.; Bkz. İsmet Zeki Eyüpoğlu, **Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Sosyal Yay., İstanbul, 1995; Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 576, 699-702.

²⁵⁹ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, 3. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997. s. 106

²⁶⁰ Emel Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001, s. 19; Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 711.

²⁶¹ Harun Güngör, **Türk Bodun Bilimi Araştırmaları**, Kuvılcım Yayınları, Kayseri, 1998, s. 50.

²⁶² Mehmed Yazıcıoğlu, **Muhammediyye**, (Yayınlayan: Amil Çelebioğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, (Tarihsiz) s. 102.

Eski Türklerde “**kağan**” unvanı “imparator” unvanı ile eşdeğer kullanılmıştır. O dönemde Çin’de kullanılan imparator unvanı yeryüzünün sahibi anlamını taşımaktadır. Bu nedenle de Türklerce kullanılan “kağan” kelimesi geniş ve derin bir manaya sahiptir.²⁶³ Çin’deki anlayışa göre imparator göğün altındaki ülkeleri göğün bir temsilcisi olarak idare ediyordu. Çinliler, imparatorlarına ayrıca “**göğün oğlu**” diyorlardı.²⁶⁴ Bu unvanı mitolojik olarak değerlendirdiğimizde Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görmek yanlış olmayacaktır. Hunlar da aynı şekilde kendi kağanlarına “Tanrının oğlu” demişlerdir.²⁶⁵ Mete Han’ın unvanlarından birisi de Tanrı’nın Oğlu’dur. İki medeniyetin anlayışının her ne kadar birbirine çok benzediğini düşünüyor olsak da Türklerin anlayışına göre Gök, daha çok Türklerin yaşadıkları ve hüküm sürdükleri bir yerdir. Türklerin kağanları Gök’ün yerde kendisi adına tayin ettiği bir temsilcidir. Bir Türk’ün başarılı bir kağan olabilmesi için yarlığı, talihi ve kısmeti kendinde toplaması gerekiyordu. Göktürklerin inanışlarına göre kuruluşa kağanlar Gök’te doğmuş ve yaratılmışlardır. Örneğin Göktürk hâkimi Bilge-Kağan’ın babası İl-Teriş ile annesi İl-Bilge Hatun, Tanrı tarafından Gök’e götürülmüş ve tahta çıkarılmışlardır.²⁶⁶ Türk yazıtlarında “*Tanrı’ya benzer Gök (tarafından) yaratılmış Türk Bilge Kağan*”²⁶⁷ deyiimi geçmektedir. Tanrı ile kağan arasında, kağanın Tanrı buyruklarına uymasıyla ilgili, Tanrı ile ulus arasında sürekli bir bağ vardır.²⁶⁸

Türklerde kağanların unvanı olarak geçen “Bilge” ve “Türk” unvanları Türk kağanlarının genel özellikleridir.²⁶⁹ Göktürk yöneticilerinden Tonyukuk için de “Bilge” unvanı kullanılmıştır. Burada kullanılan “Bilge”, Tonyukuk’un adı değil daha çok “Bilgelik” derecesine erişmesi vesilesiyle hak kazandığı unvandır.²⁷⁰ Vezir

²⁶³ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 571.

²⁶⁴ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 572, 575; Ergun Candan, a.g.e., s. 24.

²⁶⁵ Türk hükümdarlarının unvanları hep “Gök-tanrı” ile başlıyordu. Oğuz’un oğlu Ay-Kağan’dan ve Maniheizmin girişinden sonra “Ay tanrı” olarak anılmaya başlanmıştır. Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi I**, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 129.

²⁶⁶ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 577.

²⁶⁷ Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Türk Dil Kurumu Yayınları No: 529, Ankara, 1994. s.164; Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 577.

²⁶⁸ Dursun Yıldırım, “Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, **Türk Bitiği**, Akçağ Yay., Ankara, 1998, s.115.

²⁶⁹ Jean Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev: Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul, 1994, s.99.

²⁷⁰ İlhan Özkeçeci, **Zamanı Aşanlar (IX. Yüzyıla kadar Türk Sanatı)**, Güzel Sanatlar Matbaası, HMS Grup Yayınları, İstanbul, 2004, s. 171-172.

Tonyukuk, Bilge Kağan ile birlikte devletin kuruluş sürecine dair şöyle demektedir: “...Kağanımı teşvik edeyim, akıl vereyim, diye düşündüm.. Tanrı (bana) bilgi verdiği için ben özüm, kendi kağanımı kızıştırdım.”²⁷¹ Buradan da anlaşılacağı üzere Tanrı Türk kağanlarına milletini yönetebilsin diye şans ve bilgi verirken halktan gelen vezirlere de bilgi ve akıl vermiştir. Vezir Tonyukuk; “*İl-Teriş Kağanın bilgide eşi ve şöhratte eşi ben idim.*”²⁷² diyerek kendi değerini kağanla eş değer tutmuştur. Buradan anlaşılmaktadır ki Tanrı, hizmetlerini ve yöneticiliğini beğendiği yöneticileri iyi bir kismetle donatarak Türk milletinin başına getiriyordu. Arapçada kullanılan “devlet” teriminin anlamı da Türklerde “*Tanrı tarafından verilen iyi talih ile şans*” anlamına gelmektedir. Türk kağanlarının en büyük özelliklerinden birisi “bilgelik” idi. Örneğin Asya Hun Devleti hükümdarı Mete’nin sağında ve solunda Çinlilerin “Hsien-wang” olarak tercüme ettikleri “Bilge-Prensler” yer alıyorlardı. Hunlar Döneminde kullanılan “Bilge” unvanı Göktürkler ve Uygurlar Döneminde de kullanılmıştır. Göktürk Devletinin kurucularından Bilge Kağan, kağanlık tahtına oturmadan önce tıpkı Hunlarda olduğu gibi bir Bilge Prens idi. Bilge Kağan devleti kurup büyük hükümdar olunca yerine kardeşi Kül-Tegin “Bilge-Prens”liğe tayin edilmiştir.²⁷³ Burada vurgulanmak istenen “Bilge-Prens” unvanı ile aynı zamanda kağana yardımcı yönetici ve ordu kumandanı olmak kastedilmektedir. Bilge Kağan’ın bu unvanı Bilge Prens olduğu dönemde almış olma ihtimali de yüksektir. Eski Türk Devletlerinde “Bilgelik” tüm iyi ve büyük Türk kağanları için ortak unvan olarak kullanılmıştır. Tanrı’dan kut alarak devleti iyi yönetmiş, halkını açıkta bırakmamış ve doyurmuş tüm kağanlar halk arasında “Bilgelik” ile isimlendirilmiştir. Türk hâkimiyet anlayışına göre Türk kağanlarının sadece “Bilge” olması bir devletin yönetilmesi için yeterli olmayıp, devletin yönetiminde görev alan yönetici memurların, komutanların da bilge olması şarttır. Eski Türk Yazıtlarında geçtiği gibi “*bilgi bilmez kişiler...*”, “*...bilmedikleri için...*”²⁷⁴ Devletin çökmesine ve halkın dağılmasına neden olmuşlardır. Türkler geçmişte yaşanan olaylardan ders çıkararak tecrübelere oldukça önem vermişlerdir. Eski Türklerde “erdem” ve “erdemli” terimleri sıkça kullanılmıştır. Onlara göre erdem, bir Tanrı

²⁷¹ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 613-614.

²⁷² Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 614.

²⁷³ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 580.

²⁷⁴ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 580.

yolu ve hükümdarların tanrı'dan aldıkları bir özelliktir.²⁷⁵ Türkler, Çin'in de etkisiyle Göktürk Döneminden sonra hükümdarlarda “akıllı” ve “filozof” olması şartını aramıştır. Türkler arasında akıllı ve filozof olan hükümdarlar “**Bögi**” veya “**Bögi-Kağan**” unvanıyla anılmışlardır. Günümüzde Türkçe’de kullanılan “büyü” ve “büyücü” kelimelerinin de buradan geldiğine dair birçok rivayet vardır. Kağanlar güçlerini tanrı'dan alırlardı. Tanrının Türk kağanlarına verdiği kutlu güç ve yarlık, komutanlara da geçer ve onlarda elde ettikleri başarıları bu kutlu güce bağlarlardı.

İslamiyet öncesinde Türkler varoluş ile yok oluşu bilgiye bağlamışlardır. Devletin güçlü olması veya yıkılması Kağan ile vezirlerin bilgi derecesine bağlıdır. Türk milletinin tüm fertlerinin öncelikle töreyi bilmesi gerekiyordu. Bunu öğrenmek ve öğretmek ise insanların bilgileri ile sağlanabilirdi. Türklerde “Bilgi nazariyeleri” olarak adlandırabileceğimiz bu nitelik halkın görgüsüne dayandırılmıştır. Uygurlar Dönemine ait şu şiir bilgi nazariyelerine iyi bir örnektir:

“Bilig biling, ya Begim! Bilig sanga eş bolur!

Bilinsizning belinge; kaş kurşansa, taş bolur!”

(Bilgisiz bir insan beline değerli bir kaş bile kuşansa, kendiliğinden taş olurmuş)²⁷⁶

Türklerde -yukarıdaki şiirden de anlaşılacağı üzere- töreyi bilmek aynı zamanda bilge ve bilgili olmanın en temel şartı olarak kabul edilmiştir.

Birinci Göktürk Dönemine kadar bilgelik namına tüm güçler kağanlarda toplanırken İkinci Göktürk Devleti Döneminden itibaren kağanlar cesaret ve bahadırılığın temsilcisi; vezirler de bilgi ve bilgeliğin temsilcisi olmuşlardır. Türklerde vezire “ayguç” denmiştir. Uygurlar döneminde vezirlerin sayısının çoğalması hasebiyle “Ulug Ayguç (Büyük Vezir)” terimi kullanılmaya başlanmıştır. Eski Türkçe’de ayguç kelimesi “ayıtmak-söylemek” anlamında kullanılmıştır. Bu kelimenin anlamından da anlaşılacağı üzere vezirler bir nevi müşavir görevi üstleniyorlardı.²⁷⁷ Türk idare sisteminin temeli

²⁷⁵ Harun Güngör, “Uygur Kağan Unvanlarında Kün ve Ay Tenri Kavramlarının Kullanılışı”, **XI. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler**, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 511.

²⁷⁶ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 341.

²⁷⁷ Abdülkadir Donuk, **Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1988, s.3-12; Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 611-619.

“Alplik”²⁷⁸ ve “Bilgelik” üzerine dayanıyordu.²⁷⁹ Göktürkler Döneminde tarihi bir hadiseye bağlı olarak Oğuzlardan gelen bir casusun vezirle hakkındaki söylemi şöyledir: “...Azıcık Türk milleti yürüyor imiş. Kağanları alp imiş. Vezirleri Bilge imiş. O iki kişi var oldukça, siz Çinlileri öldüreceklerdir diyorum. Biz Oğuzları da öldüreceklerdir diyorum. Ben böyle diyorum.”²⁸⁰ Türk atalar sözüne göre “alp’ler savaş düzeninde, bilgeler de toplantıda görürler.”²⁸¹

Türk mitolojisine göre **Kağan** aynı zamanda ilin ulu din adamı olarak da kabul edilirdi. Kağanlar, kam işlevini yürüten ilk insandır. Eski Türk hakanı, ata ruhlarına adanan törenleri yapmakla da görevliydi. Göktürk Devletinin kurucusu sayılan Aşına, hem devletin lideri hem de ilk şamanı olarak şaman törenlerini yönetmiştir. Türklerde hakan bir keçe üzerine oturtulup, güneşin doğduğu yönden battığı yöne doğru dokuz kez çevrilerek tahta çıkarılırdı. Bu tören Kağanın göğe çıkmasını, dokuz kat göğü aşip Tanrı'ya ulaşmasını ve Tanrı'dan kağanlık kutu'nu almasını temsil ediyordu. Kağanların bu töreni, şamanların "göğe çıkma" törenlerine benzemektedir. Kağanların kamlıkla ortak bir isim olan **kamgan** olarak nitelendirilmeleri hak, adalet ve törenin taşıyıcısı olmasıyla da alakalıdır. **Eş Kam** unvanı ile anılan kişi ise “*devleti yönetmede hakanın arkadaşı, silah arkadaşı*” anlamında kullanılmıştır. Türkler, devletin gücünün hakanın sihirli gücünden ileri geldiğine inanmışlardır. Kamgan adı, Türklerde hem dinî hem de dünyevî egemenliği kendi içerisinde taşıyan kağanlar için söylenmiştir.

Türk kağanlarına verilen unvanlardan birisi olan “**Gögün Oğlu-Gökyüzünün Oğlu**” Türk mitolojisinde ulu ecdadın taşıdığı adlardan biridir. Gögün oğlunun görevi kurtarıcılıktır. O, insanları şer ruhlardan koruyarak onlara silah yapmayı, çardak kurmayı öğretir. Ateşin yeryüzüne gönderilmesi, insanlara bağışlanması Gögün Oğlu sayesinde olmuştur.²⁸² Bu anlayış Göktürk ve Uygur hakanlarının, "Tengride Bolmuş" (Gökten Doğmuş) unvanı almasında etkili olmuştur.²⁸³ Türk mitolojisine göre Göktürk hakanları Tanrı'dan can almakla beraber Tanrı'nın oğlu olmayıp Tanrı'ya yerdeki gölgesidir.

²⁷⁸ Fuat Köprülü, “Alp”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 1, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 1997, s. 380.

²⁷⁹ Mehmet Kaplan, “Türk Destanında Alp Tipi”, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004, s. 13-21.

²⁸⁰ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 615.

²⁸¹ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 550.

²⁸² Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972, s. 66-72.

²⁸³ Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 594.

Türklerde "Gök Oğlu" olarak anılan mitolojik kahramanlar, ışık şeklinde yere düşerler ve ilk ata olarak görülürler. Gök Oğlu'nun en büyük özelliği fiziksel güçle, büyü bilgisini kendinde birleştirmesidir. Bu sayede bilge bir varlık olarak dünyayı şeytanî güçlere karşı koruyabilirler. Altay mitolojisinde Ulgen'in kızları, Tanrı kızları olarak isimlendirilmişlerdir.

Türk mitolojisinde ve halk kültüründe bilge olarak nitelenebilecek diğer bir görev ise **Bey**'dir. Türkler tıpkı kağanlık gibi beyliğin de Tanrı vergisi olduğuna inanmışlardır.²⁸⁴ Bey kelimesi mitolojik anlamda Tanrı ile bağlantılı olarak birçok eski metinde geçmektedir. Örneğin Codeks Cumanikus'da "bay" kökünden gelen, "Beyimiz Tengri" ifadesine, Altun Göl metninde, "Umay-beg" ifadesine rastlanmaktadır. "Bey" kelimesi "Big" şekliyle "Koruyan" anlamına da gelmektedir. "Bey" kelimesi Tanrı anlamına gelen Türkçe "Bağ"dan türemiştir. Beylik müessesesinin ilk başlangıcında Beyler kâhin rolünde de bulunmuşlardır. Dini törenleri yönetmişlerdir. Tanrı adına toplumu yönetmiş ve onlara yol göstermiştir. Beyaz bir elbise giyerek diğer toplum bireylerinden ayrılırlar.

İslamiyet öncesi en eski Türk efsaneleri **kurt** ile başlamaktadır. Kurt, Türk mitolojisinin başlangıcı ve sembolüdür. Türk mitolojisinde ilk ata olarak görülen "**Türk**" adının başlangıcı da Bozkurt ile bağlantılıdır.²⁸⁵ Türk, ateşi bularak insanları donmaktan kurtarmıştır. Türk'ün anası bir kurttur. Türk adını bu insanoğluna Tanrı vermiştir. Türk aynı zamanda Nuh'un oğludur. Türk'ün zor günlerinde bozkurt kendisine yol göstermiş ve çoğalmasını sağlamıştır. Kurt'un kılavuzluğuna dair örnek Başkurt efsanesinde şöyle geçmektedir: "...Günlerin birinde bu kabile reisi ava giderken önünde bir kurt peyda oldu. Reis, bu kurdu takip ede ede, cennet gibi ormanları ve nehirleri olan bir azametli dağlara geldi. O vakit Kurt birden kayboldu. Reis anladı ki, bu rehberlik eden Kurt, Tanrı'dan bu kavme tayin edilmiş 'Kut: talih'tir. Reis geriye, şark diyarına vardı. Kavim ve kabilesini beraber alıp Ural dağlarına getirdi. İşte diğer kardeşlerinden ayrılan bu kabileye 'Başkurt' denildi ki, 'Kurdun baş olup getirdiği kavim' demektir."²⁸⁶ Aynı efsanenin İslamiyet birlikte farklılaşmış bir versiyonu da şöyledir: "Peygamber, sahabelerinden

²⁸⁴ "Beg" unvanı ile ilgili bkz. Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s.129 vd.

²⁸⁵ İsmet Çetin, "Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır'dan Hızır'a Geçiş", **Milli Folklor**, Sayı:54, Yaz 2002, s. 31-34.

²⁸⁶ Abdülkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Cilt: I, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 74.

üç zâtı 'Ural' dağlarına İslâm dini öğretmek için yollamıştı. Bu sahabelere, Ural dağlarına kadar bir Bozkurt rehberlik etmiştir. Ural dağlarında bulunan kavim de, İslamiyet'i kabul ettikten sonra "Başkurt" diye adlanmıştır."²⁸⁷ Bozkurt, Türklerin kurtarıcısı olarak görülmüştür. Türk mitolojisinde Türk'ün kendi kavmine: "Bozkurt, bizim kurtarıcımızdır. Ona her zaman inanmalısınız. Zorluklarla karşılaştığınızda O'nu yardıma çağırabilirsiniz." dediği rivayet edilmektedir.

Türkler arasında kurt'un bu denli önemli olmasının sebebi herhalde bozkırda hem canlarını hem de mallarını tehlikeye atabilecek en güçlü hayvan olmasından kaynaklanmaktadır. Orta Asya'da kurtlar sürü halinde dolaşırlar ve başlarında da ihtiyar ve tecrübeli olarak adlandırılan gök kurtlar bulunurdu. Bu nedenle de sürüyü yöneten Gök Kurt, Türklerce kutsal sayılırdı.²⁸⁸ Gök Kurtlar aynı zamanda Tanrının rengi olan gök mavisi biçimindeydiler. Türklerle göre Tanrının yeryüzüne gönderdiği elçiler "Gök-sakallı" idiler. Türkler insanoğlu olan ihtiyarları "ak-sakallı" olarak tanımlayarak Tanrının gönderdiği "Gök-sakallı" elçilerden ayrı tanımlamışlardır. Türk mitolojisine göre türeyişte baba insan, anne ise kurttur. Altay Dağlarında yaşayan Türkler, bir insan gibi gülen ve kızan "Kurt Tanrı" heykelleri yapmışlardır. Bu heykelleri yapan sanatkârlar kurtların yüzlerine ve hallerine insan şekli vermişler ve onları kişiselleştirmişlerdir.

Bozkurt, Türk mitolojik düşüncesinde, ulu ata, yol göstericisi ve dürüstlük işlevleriyle karşımıza çıkan, koruyucu, kült kahraman statüsünde mitolojik bir motiftir.²⁸⁹ İlk Türklerin, yaratılış sürecinin karşılığı olan ilk ata ve bir kült kahramanı Bozkurttur. Bozkurt aynı zamanda gökyüzü oğludur. Türk mitolojisinde diğer kurtlara nazaran sadece Bozkurt, Türk düşüncesinin bir parçasıdır. Türk mitolojisinde kült kahraman, ilk ata ve koruyucu ruh gibi işlevler yerine getiren Bozkurt'un; dağ koruyuculuğu ve vatan koruyuculuğu görevleri de vardır. Türk destanı Ergenekon'da, "Borteçino" (Bozkurt), ilk Türk hakanı gibi sunulmuştur. Türk'e kurtuluş yolunu gösteren "Bozkurt",

²⁸⁷ Abdülkadir İnan, a.g.e., s. 74.

²⁸⁸ Bahaeddin Ögel, "Türkler'de Semâvî Kurtlar", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı:13, İstanbul, 1988, s. 2-7.

²⁸⁹ Özkul Çobanoğlu, "Kılavuz Kurt Motifinin Tarihsel Bağlamlarda ve Günümüz Alevî-Bektaşî Tarikatlarındaki Yapısal ve İşlevsel Sürekliliği Üzerine Tespitler", **Kadri Erdoğan: Hacı Bektaş Veli Armağanı**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1997, s. 165-173.

Nuh Peygamber'in oğludur. Türklerde kutsal sayılan "Bozkurt", belâlardan kurtulan bir savaş ruhu, mutluluk getiren bir güç, sosyal düzenin koruyucusudur. Uygur alfabesiyle yazılmış Oğuz Kağan Destanına göre, Türk ulusunun savaş sembolü "Bozkurt"tur. Bozkurt, Türk soyuna yol gösterir ve kılavuzluk yapar.²⁹⁰

Göktürk efsanelerinde de kurtlar, Türklerin ilk ataları sayılmışlardır. Türklere göre kurt aynı zamanda Tanrı'nın insanlara gönderdiği bir habercidir. Türklere göre insanların ruhu gibi Tanrı'nın ruhu da zaman zaman kutsal bir hayvanda tecelli ederek görünür hale gelirdi. Kurt kısacası Tanrı'nın habercisiydi. Kurt aynı zamanda yol gösterici- bilge vasfına da bürünüyordu. Örneğin Oğuz Kağan Destanında Oğuz Kağan, Urım illerine akın yapmadan önce bir yerde konaklamış ve uykusunda gök yelesi bir kurt ile söyleşmiş ve kurt ona yol göstermiştir. Bu rüyasında kurt insan gibi dillenenek şunları söylemiştir:

“Ey Ey Oğuz Ey. Bilirim ne dilersin,
Urumun illerinde savaş, uğraş istersin,

Ey Oğuz, askerini ben kendim güdeceğim.

Ordunun en önünde, kendim yön vereceğim.”²⁹¹

Bu destanda da görüldüğü gibi gök yelesi bir kurt Oğuz Han'a yol göstermiştir. Süryani tarihçilerin rivayetlerine göre Türkler Anadolu'ya köpeğe benzer bir hayvanın peşinden gelmişler ve bu hayvan Anadolu'da kaybolunca da bu bölgelerde yerleşmek zorunda kalmışlardır. Yine Oğuz Kağan'ın Kıpçaklar üzerine yaptığı akın sırasında da gök kurt dile gelmiş ve Oğuz'a şunları söylemiştir:

“Ey Oğuz, şimdi ordunu çıkar yola,

Halkını, beylerini, çadırını hep topla,

Baş çekip göstereyim, doğru yol nerede ola...”²⁹²

Gök yelesi kurdun yol göstericiliği ile birçok savaş kazanan Oğuz Han, milletini doyurmuş ve Tanrı'nın verdiği kut ile ona karşı görevlerini yerine getirmiştir. Göktürk Dönemi efsanelerinde Gök Kurt, kılıçtan geçirilmiş Göktürklerden kalan tek çocuğu alarak mağaraya götürmüş, emzirmiş ve büyütüştür. Gök veya Bozkurt aynı zamanda Göktürkler Döneminden itibaren devletin sembolü

²⁹⁰ Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 132; Tarık Özcan, “Arketipsel Eleştiri ve Edebiyat”, **Bizim Külliye**, Sayı: 51, 2012, s. 30-33.

²⁹¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Cilt I, MEB Basımevi, İstanbul, 1971, s. 22.

²⁹² Ayn. esr., s. 23.

olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁹³ Çin tarihçilerine göre Türklerin kurdu sembol olarak kullanmalarının ana nedeni kurttan türediklerine inanmalarıdır. Kurt efsaneleri Atilla ile birlikte Avrupa'ya da gelmiştir. Hatta Cermenler, Atilla'nın yüzünün bir kurda benzediğini iddia etmişlerdir. Büyük hükümdarlara "Gök-Börü" unvanı da verilmiştir.

Anadolu'da bazı yerlerde yaşayan bir inanca göre, Bozkurt'un dişini cebinde gezdiren kişiye nazar değmeyeceğine inanılmaktadır. Bozkurt'un gözü kurutulup, toz yapılarak, sürme gibi göze sürülürse, o gözün iyi göreceğine ve bir daha ağrımayacağına inanılmaktadır. Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan nüshasında, "Sırtı Yoluk Bozkurt" ibaresi vardır. Türk lehçelerinde "sırt" sözcüğünün "yüz, görünüş", Karaimce "yol" (talih), "yolaylı" (mutlu), Karakalpakça "çollı" (kutsal, mutlu), Yakutça "collak-dyollok" (talihli, kutsal) vb. anlamları vardır. Burada geçen "yoluk" sözcüğünün talihlilik ve saadet anlamlarından yola çıkılarak "sırtı yoluk" terkihi de "yüzü nurlu" "kutsal yüzlü" şeklinde yorumlanmıştır. Türk mitolojisindeki "Bozkurt" ibaresi, Peçenek ve Kıpçaklardan Ruslara geçmiştir. Ulu ata, kurtana ve yol gösterici vasıflarıyla taşlara kazınan "Bozkurt" motifi, daha sonraları Türklüğün sembolü haline gelmiştir.

Sonuç

Türklerin tabiat düzenine göre kurulmuş bir mitoloji anlayışı vardır. Türk mitolojisinin kaynaklarının içeriğini Sibiryadan Anadolu'ya doğru toplanmış bir bilgi birikimi ile açıklamak mümkündür. Bu iki coğrafya arasında yaşanacak bir kopukluk Türk Dünyası olarak tanımlanan yenedünyanın anlaşılmasına da neden olabilir. Türk kültürü içerisinde sayısız yer edinen hikâyeler ve folklor unsurları sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Türk kültürünün temelini oluşturan halk hikâyeleri ve folklorun doğru anlaşılabilmesi için Türk mitolojisine dair bilgilerin de çoğaltılması gerekmektedir. Zaten Türkler yazılı kültüre geçtiği andan itibaren yazılanların içeriğini, edebiyat ve tarihin temelini mitoloji oluşturmuştur. Orhun Yazıtlarında ortaya çıkan bu örnek, Yenisey Yazıtları ve diğer yazılı kültür ürünlerinde de kendisini göstermiştir. Türk mitolojisine dair araştırmalar çoğaldıkça edebiyat ve tarihte edindiği deneyim ve yer de artacaktır. Çünkü insanoğlu ölümlü olsa

²⁹³ Abdülkadir İnan, "Türk Rivayetlerinde Bozkurt", **Makaleler ve İncelemeler**, Cilt: I, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 69-75.

da mitler her zaman yaşar. Buna bağlı olarak da her millet kendi dünya görüşünü mitler aracılığı ile yaşatır.

Türk mitolojisine bilgelik kavramı Tanrı ile eş değer tutulmuştur. Buna anlayışa göre en büyük bilge “Tanrı”dır. Tanrı’da sonra bilgelik vasfı ile anılan varlık ise “insanoğlu-kağan” olmuştur. Bunlara ek olarak halka yol gösteren “bozkurt” da en büyük bilge olarak kabul edilmiştir. Eski Türklerde bir bilge olarak kabul edilen Kağan “göğün oğlu” olarak adlandırılmıştır. Göğün oğlunun görevi kurtarıcılıktır. Türklerde kağanlara unvanı olarak “Bilge” ve “Türk” adları verilmiştir. Bilge unvanını vezirlerin de kullandığı görülmüştür. Türk mitolojisinde Bey’in de bilge olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Türkler tıpkı kağanlık gibi beyliğin de Tanrı vergisi olduğuna inanmışlardır. Ayrıca Türk mitolojisinde Kurt, mitolojinin başlangıcı ve sembolüdür. Türk mitolojisinde ilk ata olarak görülen “Türk” adının başlangıcı da Bozkurt ile bağlantılıdır. Bozkurt, Türk mitolojik düşüncesinde, ulu ata, yol göstericisi ve dürüstlük işlevleriyle karşımıza çıkan, koruyucu, kült kahraman statüsünde mitolojik bir bilgedir.

Türklerde bilgelerin görüş ve yorumlarına oldukça değer verilmiştir. Gerektiğinde din adamı niteliği de taşıyan bu bilgiler, mitolojinin önemli bir unsuru olmuştur. Türk mitolojisi, kahramanlara yüklediği destansı ve hayali özellikleri ile incelemeye tabi tutulmalıdır. Türk mitolojisinde geçen kahramanlarda Türklerin kendine özgü yapısı ve insana has genel özellikleri birlikte işlenmiştir. Buna bağlı olarak da bu kahramanlar insanlara yol gösterici nitelikte işlenmiştir. Türk mitolojisindeki kahramanların çoğunda aynı karakter tiplmesi vardır. Bu karakterler “alp tipi, alperen tipi, bilge kişi, kadın tipi vb” olarak sıralanabilir. Bu karakterler destan ve efsanelerin çoğunda vardır. Türklere ait destanlar ve efsaneler gelecek yıllarda daha çok incelendikçe yenileri ortaya çıkacak ve şu anda incelemeye tabi tuttuğumuz bilge ve bilgelik kavramına dair daha detaylı bilgiler elde edilecektir.

Kaynakça

Arat, Reşit Rahmeti, **Kutadgu Bilig I**, Metin, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 1979.

Bultmann, Rudolf, “New Testament and Mythology”, **Kerygma and Myth: Theological Debate**, (ed. R. Bultmann), New York, 1961.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, 1-2. Bölümler, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1984.

Candan, Ergun, **Türklerin Kültür Kökenleri**, Sınır Ötesi Yay., İstanbul, 2004.

- Çetin, İsmet, “Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır’dan Hızır’a Geçiş”, **Milli Folklor**, Sayı:54, Yaz 2002, s. 31-34.
- Çobanoğlu, Özkul, “Kılavuz Kurt Motifinin Tarihsel Bağlamlarda ve Günümüz Alevî-Bektaşî Tarikatlarındaki Yapısal ve İşlevsel Sürekliliği Üzerine Tespitler”, **Kadri Erdoğan: Hacı Bektaş Veli Armağanı**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1997, s. 165-173.
- Çobanoğlu, Özkul, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, **Türk-İslam Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler**, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1987.
- Donuk, Abdülkadir, **Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1988.
- Eliade, Mircea, **The Forge and the Crucible**, Chicago, 1956.
- Eröz, Mehmet, **Eski Türk Dini**, TDAV Yayınları, İstanbul, 1992.
- Esin, Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabcacı Yay., İstanbul, 2001.
- Eyüpoğlu, İsmet Zeki, **Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Sosyal Yay., İstanbul, 1995.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, **Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik ve Bektaşilik**, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1994.
- Genç, Reşat, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Güngör, Harun, “Uygur Kağan Unvanlarında Kün ve Ay Tenri Kavramlarının Kullanılışı”, **XI. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler**, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- Güngör, Harun, **Türk Bodun Bilimi Araştırmaları**, Kuvvâlcım Yayınları, Kayseri, 1998.
- Gündüz, Şinasi, **Mitoloji ile İnanç Arasında**, Samsun, 1998.
- İnan, Abdülkadir, **Makaleler ve İncelemeler**, Cilt: I, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- İnan, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972.
- İnan, Abdülkadir, “Türk Rivayetlerinde Bozkurt”, **Makaleler ve İncelemeler**, Cilt: I, 2. Baskı, TTK, Yayınları, Ankara, 1987, s. 69-75.

- Kaplan, Mehmet, “Türk Destanında Alp Tipi”, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004, s. 13-21.
- Kirk, G. S., **Myth: Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures**, Cambridge, 1974.
- Köprülü, Fuat, “Alp”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 1, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir, 1997.
- Malinowski, Bronislaw, **İlkel Toplum**, (çev. H. Portakal), Ankara, 1988.
- Orkun, Hüseyin Namık, **Eski Türk Yazıtları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Türk Dil Kurumu Yayınları No: 529, Ankara, 1994.
- Ögel, Bahaeddin, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Genişletilmiş 4. Baskı, TDAV Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ögel, Bahaeddin, “Türkler’de Semâvî Kurtlar”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı:13, İstanbul, 1988, s. 2-7.
- Ögel, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, Birinci Cilt, 1000 Temel Eser, MEB Basımevi, İstanbul, 1971.
- Ögel, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, Cilt I, MEB Basımevi, İstanbul, 1971.
- Ögel, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi I**, TTK Yay., Ankara, 1989.
- Özcan, Tarık, “Arketipsel Eleştiri ve Edebiyat”, **Bizim Külliye**, Sayı: 51, 2012, s. 30-33.
- Özkeçeci, İlhan, **Zamanı Aşanlar (IX. Yüzyıla kadar Türk Sanatı)**, Güzel Sanatlar Matbaası, HMS Grup Yayınları, İstanbul, 2004.
- Radloff, Wilhelm, **Sibirya’dan Seçmeler**, (Ter.), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1976.
- Roux, Jean Paul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev: Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul, 1994.
- Taneri, Aydın, **Türk Devlet Geleneği**, 3. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- Topdemir, Hüseyin Gazi, “Felsefe Nedir? Bilgi Nedir?”, **Türk Kütüphaneciliği**, Sayı:23, 2009.
- Türkçe Sözlük**, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Yazıcıoğlu, Mehmed, **Muhammediyye**, (Yayımlayan: Amil Çelebioğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, (Tarihsiz).
- Yıldırım, Dursun, “Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, **Türk Bitiği**, Akçağ Yay., Ankara, 1998.
- Yusuf Has Hacıp, **Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması**, (Uyarlayan: Fikri Silahdaroğlu), Kültür Bakanlığı, 1000 Temel Eser Dizisi/163, Ankara, 1996.